

Felnőttek a felsőoktatásban

Összefoglaló

A felsőoktatás tömegesedésével és átalakulásával új hallgatói csoportok jelennek meg. Egy kutatásban (OTKA T- 47335) arra kerestünk választ, kik ők, mire törekszenek, mi a véleményük arról, amit az egyetemen kapnak. Pécsi, debreceni és gödöllői levelező hallgatók mintáin összesen 1094 kérdőívet kérdeztünk le; földolgozásuk alapján három jellegzetes arculatú hallgatói csoportot különítettünk el (értékörzők, törekvők, instrumentalisták). Bár ezek a csoportok néhol jellegzetesen eltérnek egymástól, néhány szempontból föltűnően azonosak. Általában fiatal és középkorú nők családi háttérrel, akik számára a felsőfokú tanulás nemcsak egyéni vállalás, hanem családi-rokoni elköteleződés is egyben. Céljuk nem egyszerűen munkapiaci helyzetük megváltoztatása, hanem sokkal inkább és főként társadalmi pozíciójuk javítása azzal, hogy felsőfokú végzettséget, egyetemi diplomát szereznek. Legfőbb tanulási nehézségük az időhiány, a segédeszközök hiánya és az, hogy nincsenek kellően fölkészülve a felsőoktatásra. Ezekre az igényekre az egyetem új oktatási stratégiával és új felsőoktatási pedagógiával kell válaszoljon.

Abstract

1094 adult ('non-traditional') learners have been involved in a survey of three universities in Hungary. Three groups of students have been identified on the basis of their social backgrounds, HE attitudes and learning difficulties ('value-oriented', 'future-oriented', 'practice-oriented'). Different as they are, the main characteristics of all the three groups became evident. Most of them (55-80 %) were young or middle aged women with traditional family backgrounds coming mainly from the catchment area of the university centres. They seek for graduations rather than improving their VET skills and competences (learners of the 'second chance'). As opposed to slogans like 'lifelong learning' they worked under serious time constraints and struggled with learning difficulties. If the universities want to expand their student clientele (involving new groups of adult learners in those regions) they need new instructional strategies, new management of adult education and a new pedagogy for adult students.

Korábbi kutatásainkban bemutattuk a középfokú, majd pedig a felsőfokú oktatás területi terjedését az 1970-es és az 1980-as évek Magyarországon (Forray 1983, Forray 1988). Az oktatás tömegesedését társadalmi innovációként fogtuk föl, amely területileg meghatározott társadalmi szabályok szerint terjed (Forray, Kozma 1992: 69-80, 111-27). Egy újabb kutatásban a felnőttképzés területi terjedését vizsgáljuk (Forray 2004). Egy-egy régió társadalmi térszerkezetének azokat a sajátosságait kutatjuk, amelyek magyarázhatják a régióban keletkező igényeket a felsőfokú felnőttoktatás iránt; majd intézményi és egyéni szinten közelítjük meg egyrészt az igények keletkezését, másrészt a rájuk adott válaszokat. A kutatás három egymást kiegészítő lépése a következő.

- Fő törekvésünk, hogy az „*élethosszig tanulás*” *képzési térképét megkonstruáljuk*. Ettől a felnőttoktatás térbeli kiterjedésének meghatározását várjuk. Korábbi területi kutatásaink szemléletmódját, módszertanát és továbbfejlesztett adatbázisát (OTTIR, vö. Híves 1994) fölhasználva, azokat a statisztikailag megragadható regionális jellemzőket tárjuk föl, amelyek összefüggésbe hozhatók a felnőttoktatás kibontakozásával.
- A kutatás másik mozzanataként *igyekszünk föltárni a felsőoktatásban részt vevő felnőttek törekvéseit*, beilleszkedésüket a jelenlegi felsőoktatásba, igényeiket, valamint társadalmi és kulturális hátterüket. Ez a részkutatás az ún. „keresleti oldalt” segít megismerni. Azaz kik is vesznek részt felnőtt fejjel a felsőfokú képzésekben, s ezen keresztül hogyan áll, hol tart a felnőttoktatás terjedése ma Magyarországon.
- Harmadik megközelítésként *intézményi esettanulmányok készültek* három olyan hazai felsőoktatási intézményről, amely nagy volumenű felnőttképzést folytat, és egyúttal regionális szerepe, kisugárzása is jelentős. Ezek: a Pécsi Tudományegyetem (dél-dunántúli régió), a gödöllői Szent István Egyetem (közép-magyarországi régió) és a Debreceni Egyetem (észak-alföldi régió). Az intézmények képzési stratégiáját kerestük, azaz hogyan válaszolnak a felnőttek felsőfokú képzési igényeire a régióban.

Jelen dolgozatban az intézményi esettanulmányokat foglaljuk össze és elemezzük. Azt keressük, *hogyan változtathatja meg a hagyományos képzést a felnőttek megjelenése, a felsőfokú felnőttoktatás iránti igény*. Dolgozatunk az alábbi részekből áll. Előbb összefoglaljuk, milyen változásokkal járt együtt és milyen változásokat hozott a felnőttek megjelenése a felsőoktatásban (új hallgatói csoportok, nem-szokványos tanulók). Majd három hallgatói csoportot igyekszünk körvonalazni, arculatukat megrajzolni intézményi esettanulmányaink alapján. Végül egybevetjük e hallgatói csoportok közös vonásait, és keressük a rájuk adható egyetemstratégiai és felsőoktatás-pedagógiai válaszokat.

Új hallgatói csoportok a felsőoktatásban

Nem szokványos (non-traditional) hallgatók. A nem szokványos hallgatók olyan társadalmi csoportokból kerülnek ki, amelyek épp most hódítják meg az iskolát és az oktatási rendszert. Az 1960-70-es években nem szokványos hallgatóknak tekintették a társadalom egy-egy olyan csoportjából jövőket, akik a történelemben először érkeztek el az iskolázásig, annak bizonyos szintjéig vagy irányáig (pl. a lányok, hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, foglalkozások és osztályok fiataljai vagy az elmaradott, gazdaságilag stagnáló körzetekben élők). Az ő befogadásukra és felzárkóztatásukra – egyenlőségük megteremtésére vagy iskolai esélyeik megnövelésére – nagy szabású fölzártató programokat indítottak. Ez az 1970-es évek Európájában társadalompolitikai kérdéssé vált, és iskolareformok sora hivatkozott rá.

A nem szokványos hallgatók olyan csoportokból is jöttek azonban, amelyek csupán együtt éltek a többségi társadalommal, de annak még nem vagy már nem a részei. Ezt a problémát is ismerjük az oktatás történetéből mint a kisebbségi oktatás, az iskolai kétnyelvűség, az 1970-es évek végétől pedig mint a multikulturális társadalom és az interkulturális nevelés kérdéseit. A nemzeti, etnikai, faji és vallási kisebbségekből származók az európai oktatáspolitikák egyik súlyos, bár sokáig takargatott problémája, amely szokatlan és látványos megoldásokhoz vezetett mint pl. az iskola „olvasztótégely” szerepe, a kétnyelvű oktatás (az irányítástól az osztálytermek szintjéig). Az 1990-es években e csoportok törekvése és követelése már

túllépett a közoktatáson, és elérte a felsőoktatást is (kisebbségi és /vagy regionális egyetemek).

Az 1990-es években az ilyen nem szokványos hallgatók új csoportjai jelentkeztek tömegesen az oktatásban: a dolgozók, felnőttek, idősek csoportjai. Az ő bevonásuk az oktatásba magát a hagyományos oktatást feszíti szét (permanens nevelés, élethosszig tanulás).

Az 1990-es évek új fejleménye a korábbiakhoz képest továbbá a tömeges vándorlás, elmenekülés és megérkezés egyik világból a másikba, egyik társadalomból (kultúrából) egy másikba. E vándorló, helyváltoztató és letelepülni nem tudó /akaró csoportok persze már az 1960-as években is megjelentek a kontinentális Európában (amint hogy ez már akkor is világjelenség volt). Vendégmunkásoknak nevezték őket. Kibocsátó országaik kezdetben Európa periferiáján voltak (Spanyolország, Portugália, Szicília, a Balkán), célországaik pedig a kontinens ún. centrum országai (pl. Nyugat-Németország, Franciaország). Az 1970-80-as években a periféria kitolódott a kontinensen kívülre (Közél- és Közép-Kelet), a vándorlás pedig tömegessé vált Európa jóléti államai felé.

Az 1990-es évek új jelensége, hogy az Európába az eurázsiai kontinensről vándorolnak be, hogy Európa a világ egyik migrációs állomássá válik. E világméretű helyváltoztatás hajtóereje az a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenség, amely az elmúlt fél évszázadban kialakult, és a kelet-nyugati konfrontáció elmúltával markánsná vált (Észak-Dél konfrontáció). Európa társadalmi fokozatosan elöregednek; miközben az eurázsiai kontinens más társadalmi óriási népességfelesleggel küszködnek, amelyeket születési helyük képtelen eltartani. Az Unesco demográfiai előrejelzése szerint Európának 2050-ig mintegy 150 millió új bevándorlóra van szüksége ahhoz, hogy magas szintű jóléti ellátását fenn tudja tartani. Az 1990-es évek végén a nem szokványos hallgatók Európában már a vendégmunkások, bevándorlók, menekülők, beköltözők gyerekeiből tevődtek ki.

Európa keleti fele – Magyarországgal együtt – ebből a világméretű népesedési átrendeződésből az 1990-es években még csak keveset érzett. A szovjet érdekszférába tartozás fél évszázada mintegy jegelte a társadalmi és kulturális feszültségeket, amelyek közt a világháború előtt ezek a társadalmak éltek. E tradicionális konfliktusok (nemzeti, etnikai, vallási, faji) is „felszabadultak” az 1989/90-es fordulat során. Európa pereme egyelőre még keveset tapasztalt meg abból a fölbolydulásból, amely a centrumban lévő társadalmakat folyamatosan érte. Most egyszerre kell(ene) megküzdeni a tradicionális konfliktusokkal és azokkal, amelyeket ez a modern kori népvándorlás fog okozni és okoz máris. Így – amint a történelemben oly sokszor – hagyományosan megoldatlan konfliktusok torlódnak mai feszültségekkel; a kétfajta konfliktus kezelése szokatlan és hatalmas erőfeszítést kíván.

Élethosszig tanulás. Korábban arra mutattunk rá – a vonatkozó szakirodalom, illetve statisztikák alapján -, hogy minél magasabb az iskolázottak-képzettek aránya egy adott közösségben, annál több további képzést „fogyasztanak”. A jelenséget behelyeztük az oktatás tömegesedésének társadalmi folyamatába. Azt föltételezzük, hogy a felsőoktatás tömegessé válásának következő lépése nem a napjainkban sok vitát kiváltó szűkítés és „minőségivé tétel” (a felsőoktatás drágítása), hanem az oktatás újabb fokozatának megszerveződése. Ezt a szakaszt föltételese „negyedik fokozatnak” neveztük el a korábbi első (alapfok), második (középfok), illetve harmadik (felsőfok) mintájára (Kozma 2000). A szűkítés (drágítás)

jelenleg nemzetközileg divatos politikáját olyan átmeneti beavatkozásnak tartjuk a kormányzatok részéről, amilyeneknek a XX. században már többször is tanúi lehettünk (Jonasson 2004). Az ezzel kapcsolatos politikai vitákat pedig egy új képzési szakasz bevezető folyamatának fogjuk föl, amely szakasz már jelenleg is velünk van, tapasztalható.

Mint a tömegesedés minden jelenségét – az oktatásban csakúgy, mint más társadalmi magatartások más köreiből (pl. népesedés, migráció vagy akár divatjelenségek) – a felnőttoktatás tömegesedését is két változás eredőjeként fogjuk föl. Az egyik változás az, amely az adott közösségben megy végbe: megváltozik az iskolázással kapcsolatos magatartásuk, méghozzá egymást erősítő módon és tömeges méretekben. Ezt a megközelítést fejezi ki az „élethosszig tanulás”, mert a változás szubjektív oldalára, a tanulás (képzetség, diploma) iránti igények növekedésére utal. A másik változás a politikában megy végbe, amely tömegessé teszi a kapacitásokat (az objektív oldal, amelyet a „felnőttoktatás, felnőttképzés” szóhasználat tükröz). A tömeges tanulási igények kikényszeríthetik a kapacitások növekedését, a megnövekedett képzési kapacitások (szervezetek, férőhelyek) generálják a további igényeket.

A hazai szaknyelvben a 'felnőttoktatást' és a 'felnőttképzést' hajlamosak vagyunk szimultán használni. Valójában különböző oktatáspolitikai csoportok kifejezései. A 'felnőttoktatás' elsősorban az oktatásügyhöz kötődő szakmai csoportoknak (pl. pedagógusok) a szóhasználat. Azt fejezi ki, hogy a felnőttek oktatásának leginkább bevált módja az iskola, káderei pedig a pedagógusok. A 'felnőttképzést' ezzel szemben a vállalatokhoz kötődő szakmai csoportok használják. Azt fejezi ki, hogy a felnőttképzés a szakképzés egy sajátos esete. (A 'felnőttnevelés' egy harmadik szakmai kör kifejezése, amely az alternatív politikai mozgalmakig vezet el.) Az 'élethosszig tanulás' (*lifelong learning, LLL*) kifejezést olyan szakmai-politikai csoportok kezdeményezték a XX. század közepén, akik a felnőttek képzését tudatosan akarták kiszabadítani a vállalati kötöttségekből (a felnőttképzés mint érdekvédelem). A kifejezést azóta számosan tekintették magukénak, és a XX. század végére az Európai Unió hivatalos kifejezésévé vált. (Kozma 2006: 124-35).

Újabb és újabb hallgatói csoportok kialakulásával és megjelenésével a (felső)oktatásban a tömegesedés eddig is így haladt előre. Így kerültek a hátrányos helyzetű csoportok, a különböző kisebbségek gyermekei a felsőoktatásba, és így alakult át eddig is a felsőoktatás rendszere egész Európában (sőt azon kívül). A felnőttek olyan új hallgatói csoport, amely tömegesen most jelenik meg az egyetemek kapujában.

Felnőtt hallgatók három egyetemen

Módszertani megjegyzések. Az új hallgatók a felsőoktatásban tehát korunk egyik égető kérdésévé válik. Nem ismerjük őket eléggé, jelszavakban („élethosszig tanulás”, munkaerő-piaci igények” „kompetencia-alapú képzések” stb.) gondolkodunk róluk anélkül, hogy megkérdeznénk, kik is ők és mit is szeretnének. Kutatásunkkal ezt a hiányt igyekeztünk pótolni. Három magyarországi egyetem felnőtt (levelező) hallgatóit kérdeztük meg. Válaszaik alapján igyekeztünk jellegzetes csoportokként kezelni őket, keresve közös és eltérő magatartásaikat és törekvéseiket. Az alábbi módszertani megfontolásokat bocsátjuk előre.

- Az egyes intézmények kiválasztása mindenekelőtt regionális jelentőségük alapján történt. Igyekeztünk figyelembe venni azokat a sajátos szociológiai, demográfiai, gazdasági, társadalomföldrajzi jegyeket, melyek mentén az intézménynek helyet adó

régió jellemezhető. Hiszen az egyes intézmények működését, problémáit, lehetőségeit, képzési repertoárját, illetve - számos más tényező mellett természetesen a jelentkezők körét is - meghatározzák az adott régió társadalomföldrajzi sajátosságai, a térségben mozgósítható források.

- A vizsgálandó karok kijelölésekor a nappali és a levelező tagozatok hallgatói létszámának arányát vettük figyelembe. Ennek megfelelően azokat a karokat választottuk ki, ahol a levelező képzésben résztvevők aránya kiugróan magas volt a nappali tagozatos hallgatók számához képest, s minden esetben közel azonos számú kérdőívet kérdeztünk le, összesen 1097. A minta tehát nem tekinthető reprezentatívnak sem a karok, sem a szakok, sem a szakirányok tekintetében. Vagyis megállapításaink, statisztikai értelemben, csak azokra vonatkoznak, akik kutatásunkban részt vettek, kérdéseinkre válaszoltak.)
- Alább eltekintünk a kérdőívek szisztematikus földolgozásának ismertetésétől; ez a kutatási beszámoló főadata (Forray 2004). Most az egyes intézményekben tanuló (alapképzésben, nem doktori képzésben részt vevő) felnőttek „társadalmi és pedagógiai” arculatát igyekszünk megrajzolni.
- A hallgatók szociológiai jellemzőinek, jelentkezésük motívumainak, döntési stratégiáiknak, valamint „jövőforgatókönyveiknek” tükrében azt keressük, milyen jellegzetes hallgatói csoportokat vonzanak a megvizsgált intézmények, milyen képzéseik népszerűek s melyek nem, milyen szervezeti formák látszanak megfelelőeknek az új hallgatói csoportok megjelenésével, s melyek szorulnak folyamatosan háttérbe.

Felnőtt hallgatók a Pécsi Tudományegyetemen. A PTE vonzáskörzete nagy, bár nem hasonlítható össze a budapesti egyetemével, amelyek jelentkezőinek több mint felét a közép-magyarországi régiókból jelentkezők adják. Mégis, a tíz legnépszerűbb egyetem adatait összehasonlítva a PTE-re szokatlanul nagy arányban jelentkeznek fővárosiak. Erre hivatkozva két kar (Felnőttképzési Kar, Műszaki Főiskolai Kar) főiskolai képzési helyeket is létrehozta. A vonzás nemcsak a városon terjed túl – Budapest felé -, hanem a határon is (Eszék, távolabban Horvátország felé). A levelező képzésben három legaktívabb kar a már említett kettő, valamint az ÁJK. A legtöbb kar iránt csökkent az érdeklődés 2001 óta – különösen a hagyományos egyetemi karok iránt -, bár ugyanebben az időszakban néhány képzésben kiugróan magas volt a levelező képzésre jelentkezők száma. A pécsi felnőtt hallgatókat az alábbiak jellemzik (vö. Balázsovits, Sánta 2005).

- Némek tekintetében a nők dominálnak (66 %), Nők ugyan a műszaki levelező képzésben nem találhatók – ellenben 100 % volt nő az egészségügyi főiskolai karon, több mint 80 % a BTK-n, 69-80 % a TTK-n és a FEEK-en. Zömük párkapcsolatban él (57 %). Alapvégzettségük rendszerint egyetem (TTK) vagy főiskola (BTK)
- Havonta vannak konzultációik. Ezekre a hallgatók többségben tömegközlekedéssel jutnak el (leginkább a bölcsészek, legkevésbé a műszakiak). A tanulmányok költségeit mintegy felük teljesen saját maga fizeti, mintegy ötödüknek vállalja át a munkahely (leginkább a FEEK, valamint az ÁJK képzésekben).
- A végzettség megszerzése után 70 %-uk nem kíván állást, munkahelyet változtatni (legkevésbé a bölcsészek, valamint a ttk-sok). Legmobilabbnak azonban az ÁJK-ra,

valamint az egészségügyi karra járók látszanak. Elégedett a képzéssel csaknem a részt vevők fele (43 %), csak részben elégedett több mint a felük (az egészségügyi képzésben részt vevők a legkevésbé elégedettek. 85 %-uk mégis elsősorban ugyanoda iratkoznék, ahol most tanul, s csupán az egészségügyi karon hallgatók voltak látni valóan elégedetlenek azzal, amit kaptak.

- A tanulmányi nehézségek közül a legnagyobb gond a tanulmányi idő (70 %), valamint a tanulmányok költségei (41 %). A tankönyvhöz jutás jelent nehézséget csaknem 30 %-uknak, a vizsgák (formái, szervezése, egyáltalán a ténye) 26 %-nak.
- Motivációik közül elsősorban a szakmai érdeklődést, továbbá a diploma, illetve az egyetemi végzettség megszerzését nevezték meg. A munkaerő-piaci elgondolások és igények csupán a 4.-5. helyet foglalták el a motívumok sorrendjében.
- Családi-társadalmi háttérüket illetően a pécsi felnőtt hallgatók elsősorban első generációs értelmiségiek, akik ezen az úton szerzik meg felsőfokú végzettségüket, egyetemi diplomájukat (elsősorban az egészségügyi és a műszakiak – legkevésbé a jogászok). Mégis elsősorban a családok támogatják felnőttkori tanulásukat (37 %), valamint a munkatársak és a társas környezet (23-23 %).

A kép, amely a pécsi felnőtt hallgatók válaszaiból kibontakozik, körülbelül a következő. Első generációs értelmiségiek – vagy annak készülnek, azok lesznek -, átlagos anyagiakkal ellátva, akiket a családjuk és munkatársaik ösztönöztek elsősorban diplomaszerezésre. Azért fogtak hozzá a továbbtanuláshoz, hogy társadalmi (családi, baráti) pozícióikat megerősítsék a felsőfokú végzettséggel, egyetemi diplomával. Ezért ha újra kezdenének, leginkább ismét oda jelentkeznének, ahol most tanulnak (kivételt az egészségügyi karon hallgatók képeznek). Munkahelyi megfontolások nem, vagy csak áttételesen jelennek meg köztük. Nagyobb részük nő, rendszerint férjnél, családban, párkapcsolatban, akinek a családi-társadalmi helyzete kívánja a továbbtanulást főiskolai, egyetemi karon. Ezért jelentős részben áldozni is képesek. Csaknem a felük maga fizeti a költségeket, havonta tömegközlekedéssel jár el az egyetemre. Ami a tanulmányi munkát illeti, a legnagyobb nehézséget a tanuláshoz szükséges idő kigazdálkodása jelenti; továbbá a tankönyvek és segédeszközök megszerzése, valamint az „élethosszig tanulás” rutinjainak hiánya.

Felnőtt hallgatók a Debreceni Egyetemen. Az egyetem valamennyi karán folyik felnőttképzés (esti, levelező, sőt távoktatási formában). Három karon azonban egyenesen meg is haladja a nappali képzést (egészségügyi, jogtudományi, valamint pedagógiai kar). Ezeket egyenként 700-1300 felnőtt tanul. A legnagyobb választékot – ettől némileg eltérően – a műszaki kar, valamint a bölcsészkar kínálja (előbbi elsősorban főiskolai vagy az alatti szinten, utóbbi elsősorban egyetemi szinten). A szakirányú képzések kevésbé népszerűek; az egyetem a vizsgált időszakban elsősorban az első diplomához jutás színhelye volt a felnőttek számára. Ezek közül a legnépszerűbb a főiskolai képzés. A Debreceni Egyetemen hallgató felnőttek elsősorban azért tanulnak itt, hogy első diplomájukat megszerezzék, és azt is főiskolai szinten. A Debreceni Egyetem felnőtt hallgatóit a következőkkel jellemezhetjük (Kóródi, Engler 2005).

- A felnőtt korban hallgatók (továbbtanulók) több mint 70 %-a nő (a műszaki kar kivétel, a pedagógiai kar természetesen túlréprezentált). Közülük mintegy 100 nem magyar állampolgár; az adatokból (magyar nyelvű képzések) kiderül, hogy ők az ún.

„határon túli” magyarok közül kerülnek ki (elsősorban Partium-Románia és Kárpátalja-Ukrajna a kibocsátó területük).

- Debrecenben a felnőttek 24 %-a bölcsészprogramokban tanul (2005), 19 % pedagógusképző programokban, egészségügyi képzésben pedig 20 % vett részt. Az összes többi a maradék, beleértve a sokat reklámozott gazdasági képzést (5 %), műszaki képzést (vö. „munkaerő-piac”, 15 %) és mezőgazdasági képzést (7%). A debreceni egyetemi felnőttképzés csúcsán kétségtelenül a bölcsész- és pedagógusképzés áll, együttesen a képzésben részt vevők 43 %-át teszi ki!
- A felnőttek több mint 60 %-a párkapcsolatban él (30 % hajadon, nőtlen – a debreceni hallgatók kifejezetten konzervatív családszervezésben élnek). A legradicionálisabb képzési programokban a házasságban élők aránya ennél is magasabb (kb. 70 %).
- A felnőtt hallgatók több mint 70 %-a teljes munkaidőben dolgozott; mintegy 10-20 % vezető beosztásban, jellemzően azonban beosztottként. (Önálló vállalkozókkal leginkább a műszaki képzésekben lehetett találkozni.)
- A képzés célja egyértelműen a felsőfokú végzettség megszerzése. A felnőttek kétharmadának ez a képzési forma nyújtja az első diplomát (képzési irányonként eltérően, mert a felnőtt joghallgatók 76 %-ának már volt felsőfokú végzettsége). Az első diplomát legjellemzőbben azok akarták megszerezni felnőtt fejjel, akik az egészségügyi képzésekre jártak.
- Több mint felük (58 %) maga fedezi tanulmányi költségeit, 8-13 % kap részleges vagy teljes munkahelyi támogatást. Csaknem felük tömegközlekedéssel jut el a konzultációkra, csaknem ötödük használ ehhez gépkocsit.
- A debreceni felsőoktatásban hallgató felnőtteket is elsősorban a szakmai érdeklődés, illetve az új diploma megszerzésének vágya hajtja. Az új munkahelyért való tanulás harmadik lett a rangsorban. Magasabbra sorolták még a kíváncsiságot (18 %), mint a megélhetést (7 %), a családnak és a baráti körnek való megfelelést (22 %), mint a munkakeresést (8%), az egyetemi végzettség megszerzését és a társadalmi kapcsolatok megújítását (13-14 %), mint a munkahelyi kötelezettségeket (12 %). Bár Debrecenben fontosabbnak tartották a munkahelyváltást megalapozó a továbbtanulást, mint Pécsen, azért itt is markánsan megjelent a szakmaszeretet és a diplomaszerezés motívuma.
- Az ösztönző hatások közül a debreceni felnőtt hallgatók még nagyobb arányban emelték ki a család és a rokonság szerepét (52 %), mint a pécsiek; és alacsonyabbra tették a barátok és munkatársak hatását (5-6 %). Ugyanakkor a „belső indíttatás” itt szerepet kapott – amivel Pécsen nem találkoztunk.
- A hallgatók túlnyomó többsége itt is „első generációs” vagy közel első generációs értelmiségi (kivételt a jogon továbbhallgatók jelentik). Tanulságos ugyanakkor, hogy a baráti kör jelentős részben diplomásokból kerül ki, sőt egyötödüknek „minden ismerőse”.
- Közel azonos arányban a pécsiekkel, a debreceni felnőtt hallgatóknak is legnagyobb problémája a kevés idő (80 %). Hasonlóan a pécsiekhez, a következő két nehézség itt is az anyagiak (42 %) és a tankönyvhöz való hozzájutás (46 %). És szintén hasonlóan

a pécsiekhez – bár az övéknél nagyobb arányban (22 %) – a tanulási rutin és a szereplés, vizsgakészségek hiánya jelent még nagyobb nehézséget.

- Elégedettségben némileg lemaradtak a pécsiektől: teljesen elégedettnek mondta magát 37 %, részben elégedett volt 57 %. Mégis ugyanúgy 80 % fölött voltak azok a válaszadók, akik ismét a mostani képzésüket választanák, az elégedetlenek aránya Debrecenben a műszaki (Pécssett az egészségügyi) karon volt a legmagasabb. 53 % folytatni kívánta a munkáját, ha tanulmányait befejezte, 17 % akart munkahelyet változtatni, és 16 % a munkába állásban reménykedett.

A debreceni felnőtt hallgatók – bár a számukra nyújtott egyetemi kínálat több rétű, de mindenképp eltér a pécsitől – konzervatívabb értékrenddel kezdtek tanulmányaikba, mint pécsi kollégáik. Bár kisebb mértékben, de azért jelentős részben ők is első generációs értelmiségiek, akiknek azonban családi és baráti köre, rokonsága jelentős mértékben már diplomát szerzett. Maguk elsősorban ehhez a körhöz szeretnének fölzárkózni. A legfontosabb motívum Debrecenben is a társadalmi pozíció megszerzése, a közösségi elfogadottság növelése (bár a munkahely megszerzése, megtartása és megújítása itt valamivel fontosabb szerepet tölt be). Ez a konzervatívabb csoport még konzervatívabb képzéseket választ (főként bölcsész és pedagógus képzettségeket), ösztöndíjak és támogatói között még fontosabb szerepet tölt be a család. A felnőtt hallgatók zömmel itt is nők, akik még nagyobb arányban élnek házasságban, mint Pécssett, és még kisebb arányban alternatív kapcsolatban. Ez a tradicionális kötődés határozza meg munkahelyi mobilitásukat és a képzettség fölhasználását: túlnyomóan hasonló képzettséget szeretnének, ha újra kezdenék, és csak egyhatoduk akar munkahelyet változtatni (azért munkahelyhez is szeretnének jutni).

Felnőtt hallgatók a Gödöllői Egyetemen. A gödöllői Szent István Egyetem öt karán (gazdaság- és társadalomtudományi kar, gépészmérnöki kar, mezőgazdasági kar, műszaki főiskolai kar (Ybl Miklós), valamint a jászberényi főiskolai kar) vizsgáltuk a felnőttképzést. Péccsel vagy Debrecennel - különösen a Debreceni Egyetemmel – összehasonlítva mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a SzIE karai hálózatosan helyezkednek el, a székhely (Gödöllő, az eredeti agrártudományi egyetem) kevésbé dominál. Azaz kevésbé határozza meg, kevésbé szabványosítja az egyes karok arculatát, mint Debrecen a Debreceni Egyetemét (jellemző az ún. „debreceniség”) vagy akár Pécs a Pécsi Tudományegyetemét. Ez megnehezíti, hogy hasonló összefoglaló képet alkossunk – mintánk alapján – a gödöllői felnőtt hallgatókról, mint a pécsiekről vagy debreceniekről. Inkább az egyes karok hallgatóiról kellene beszélnünk, ami viszont töredezetté tenné a képet és mozaikossá a megállapításainkat. (Részletesebben lásd: Nagy 2006.)

- Ez a hallgatói csoport fiatalos (a 20-30 évesek határozzák meg, az Ybl-en 61 %-uk 30 év alatti). Eltérően a debreceni és a pécsi hallgatói csoporttól, a nők és férfiak aránya nagyjából kiegyenlített (karonként eltérő mértékben, a nők aránya a jászberényi pedagógusképzésben a legmagasabb, a férfiak az Ybl-en vannak több mint 90 %-ban).
- A házasságban, illetve párkapcsolatban élők aránya életkoruk szerint változik: míg a műszaki karok fiatalabb és férfiasabb hallgatói túlnyomórészt gyerektelenek, és nem házasságban élnek, addig a jászberényi kar idősebb és nőiesebb hallgatósága nagyrészt házasságban vagy párkapcsolatban él, és gyereket vagy gyerekeket nevel.
- A megkérdezettek 35 %-a Budapestről jár a különféle gödöllői képzésekre (az állatorvostudományi, illetve a gyöngyösi karon hallgatókat nem kérdeztük). Ez azt

jelenti, hogy az egyetem – egyes karai – erősen helyi-regionális vonzerejűek (ami fontos szempont az intézményválasztásnál, mert időben és pénzben is mérhető hatással lehet a továbbtanulásra). A képzésben részt vevők több mint 60 %-a a megyén belülről érkezik Gödöllőre továbbtanulni. Ahogy a karok székhelye távolodik Budapesttől, úgy nő azoknak az aránya, akik kisebb településekről járnak be továbbtanulni. (Az egyetem regionális funkcióját azért nehezebb fölbecsülni és pontosabban megrajzolni, mert egyes karai – pl a jászberényi – szinte önálló életet élnek. A jászberényi karnak pl. önálló vonzaskörzete, hagyományai és a jelek szerint önálló közönsége is van, amely más környékről érkezik Jászberénybe, mint az egyetem más karainak hallgatósága.) Érdekes módon elsősorban a 40 év felettiak hajlandók távolabbról is fölkeresni a képzést (ők a munkahelyükre is távolabb hajlandók eljárni). A fiatalabbak inkább helyben vagy közelben keresnek munkát is, iskolát is.

- Ami a továbbtanulás célját illeti, a gödöllői egyetem csoportja sem különbözik lényegesen a debrecenitől vagy a pécsitől. A felnőttkori továbbtanulás két kiemelkedő motívuma itt is a diplomaszerezés és a szakmai érdeklődés. Ezekről a legfontosabb motívumoktól csak távol elmaradva gyakoriságban említik az új munkahelyhez jutást (akárcsak Debrecenben) és ettől is jócskán elmaradva az egyetemi diploma megszerzését (e tekintetben már különböznek a pécsi vagy a debreceni csoporttól). Az összes többi motívum, amely a kérdőívben választható volt (szabad időtöltés, barátok, család, kíváncsiság) éppúgy eltörpül ettől a néhánytól, mint ahogy eltörpül a munkakeresés, a megélhetés vagy a kötelező továbbképzés is. (A jászberényi karon továbbhallgatók alcsoportja e tekintetben is elkülönül a gödöllőiek csoportjától általában: ők még nagyobb arányban választották egyrészt az új diploma megszerzésének szükségességét, másrészt viszont a társadalmi hovatartozás erősítését, mint a gödöllői csoport általában.)
- A gödöllői csoportban jóval kisebb azoknak az aránya, akik munkahelyükön akarnak maradni, miután elvégezték a képzést; és magasabb azoknak az aránya, akik igenis munkahelyet szeretnének változtatni. A praktikus szempontok – az ún. „eszköztudás” – ebben a csoportban sokkal lefogadottabb, mint a debreceni csoportban, de akár a pécsi csoportban is. (Ez utóbbi a két véglet között áll, közelebb a debreceni csoport értékorientációjához, mint a gödöllői csoportéhoz.)
- A gödöllői csoport hallgatói is túlnyomórészt elégedettek a választott képzéssel, és ha újra kellene választani, akkor még nagyobb arányban (csaknem 90 %) azt választanák, amit most tanulnak. (Karonként eltérően, de kisebb arányban találkozni elégedetlenekkel. Nem talákoztunk az elégedetlenek olyan masszívan kirajzolódó csoportjával, mint Pécsen az egészségügyi képzésben részt vevők, Debrecenben a műszaki programokban hallgatók.)
- Nagyobb arányban, mint Pécsen vagy Debrecenben, a hallgatók maguk teremtik elő a tanulmányok költségeit (57 %). A munkahelyek nagyjából ugyanolyan arányban támogatják őket, mint az előző hallgatói csoportokat (11 %).
- A tanulás fő nehézségeként itt is elsősorban a rendelkezésre álló idő szűkösségét emelték ki. A gödöllői csoport is nehezményezi a tankönyvek és tananyagok beszerezhetőségét; itt viszont olyan motívummal is találkozunk, amellyel eddig nem: a tanulmányi infrastruktúra elégtelenségeivel. Kevesebbet panaszkodnak tanulmányi nehézségekre (pl vizsgadrukk), és látványosan jobb a belépéskor magukkal hozott –

vélt vagy valóságos – nyelvismeretük, mint akár a pécsi, akár a debreceni csoportba tartozóknak.

Ha a debreceni csoportot tarthatjuk az egyik végletnek, ami a felsőfokú felnőttoktatást, az ahhoz való hozzáférést és hozzáállást illeti (a „értékmegőrzők”), akkor a gödöllői csoport nyilvánvalóan a másik véglet („az instrumentalisták”). A pécsi csoport (a „törekvők”), mint említettük, valahol e kettő között van, közelebb a debreceni csoporthoz, mint a gödöllői hallgatókhoz. A gödöllői hallgatók csoportja markánsan fiatalosabb, mint a másik két csoport, férfiak és nők nagyjából egyenlő arányban vannak benne (a pécsi, de különösen a debreceni csoportban a nők vannak túlsúlyban). Családi hátterük is más; részben, de nem többségben ők is első generációs értelmiségiek, de a család távolról sem játszik annyira meghatározó szerepet sem a továbbtanulási döntésekben, sem a tanulmányok végzésében, mint a másik két esetben (de különösen a debreceniek esetében).

Bár a gödöllőiek is mindenekelőtt a diploma megszerzéséért, valamint szakmai kíváncsiságból tanulnak – akárcsak pécsi vagy debreceni társaik -, de az ő esetükben az „eszköztudás” jóval nagyobb szerepet játszik (továbbtanulás a munkahelyért, az elhelyezkedésért vagy a munkahely megváltoztatásáért). Képzésükkel egészében elégedettek – ha kellene, megint ugyanezt választanák, még hozzá nagyobb arányban, mint a debreceniek vagy pécsiek -, nem jelöltek meg egyetlen olyan programot sem, amellyel kiugróan elégedetlenebbek lennének, mint a többivel. S bár őket is elsősorban az időhiány nyomasztja, akárcsak pécsi vagy debreceni társaikat, kevesebbet panaszkodnak tanulási nehézségekre, talán mert az előképzettségük jobb? Vagy mert magasabb a nyelvtudásuk? Vagy mert jelentős részben – egyes karokon túlnyomórészt - férfiak? Ők is maguk fizetik a költségeiket, közülük is csak alig több mint 10 %-nak vállalja át a munkahelye – részben vagy egészben – a tanulással járó terheket. A csoport meghatározó arányban budapesti, ami sokat megmagyaráz a SzIE képzésein továbbhallgató felnőttek többitől eltérő arculatából. És értelmezhetőbbé teszi a gödöllői csoport mozgékonyabb, instrumentalista hozzáállását a felnőttkori felsőfokú továbbtanuláshoz.

Egy új „felsőoktatási pedagógia” felé

A következőkben a három felnőtt hallgatói csoport néhány közös vonását emeljük ki, amelyekre az egyetemi stratégiák alakításakor figyelni kell. Ezek: a hallgatók családi-társadalmi háttere; továbbtanulási céljaik, törekvéseik; valamint jellegzetes tanulási nehézségeik.

Felnőttek a felsőoktatásban – kik azok? Az első probléma az, kik is vesznek részt a felnőttkori felsőfokú továbbtanulásban. Ebből a szempontból mind a pécsi, mind a debreceni csoport nagyon hasonló egymáshoz – a gödöllői csoport valamelyest eltér (de az eltérés könnyen értelmezhető). Nos, esettanulmányaink szerint mind a pécsi, mind a debreceni csoport nagyrészt nőkből áll, életkoruk jellemzően 30-45 év, többségük házasságban vagy párkapcsolatban él. Ez az a társadalmi-demográfiai csoport, amely a felsőfokú képzéseket – mind Pécsen, mind pedig Debrecenben – jellemzően „fogyasztja”. Tegyük hozzá: jellemzően a vonatkozó régióból (Dél-Dunántúl, Észak-Alföld) kerülnek ki. Bár kihelyezett képzésekre is járnak, ahol elérik őket, a jellemző mégis az egyetem székhelye és annak vidéke.

A gödöllői hallgatók csoportja ettől a képtől eltér. A gödöllői csoportot fiatalosabbnak és városiasabbnak találtuk, a nők és férfiak aránya ebben a csoportban kiegyenlített. A gödöllői hallgatói csoportot azonban nehezebb egyben felfogni és jellemezni, mivel a

felnötteknek szóló továbbképzéseket különböző karok különböző helyszíneken hirdetik meg és folytatják. (Az Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar Budapesten képez, a Jászberényi Főiskolai Kar Jászberényben, továbbá folyik képzés Gyöngyösön is). Így a gödöllői csoport helyett helyesebb volna egy-egy kar felnőtt hallgatóiról beszélni, pl. a jászberényi karéről. Ehhez viszont a megkérdezettek száma túl kevés, nem tekinthetjük őket az odajárók reprezentánsainak. Mivel azonban hasonló vonásokat mutatnak a pécsiekkel és debreceniekkel, a jászberényiekre például szintén vonatkoztatjuk a pécsi és debreceni hallgatókról mondottakat.

E túlnyomórészt fiatal és középkorú, nagyrészt családban élő, gyereket nevelő nők jellemzően első generációs értelmiségiek. Szüleik még nem voltak diplomások, házastársuk és környezetük azonban rendszerint már diplomás (a pécsi csoportra kifejezettebben áll ez a megállapítás, a debreceni csoportra elmosódottabban.) A gödöllői csoportról is elmondható, hogy rendszerint első generációsok; az ő baráti-ismeretségi körükben azonban több a diplomás, mint akár a pécsiek, akár a debreceniek körében. (Ez bizonyára összefügg azzal, hogy a megkérdezettek mintegy harmada a fővárosban él, úgy vesz részt a képzésben.)

A három hallgatói csoport összehasonlítása alapján arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a sokat emlegetett felsőfokú képzésben részt vevők ma Magyarországon tipikusan *fiatal és középkorú nők, akik egy-egy egyetemi központ (régiónként) vonzáskörzetében, jellemzően kisvárosban élnek*. Első generációs értelmiségiek, akik a felsőfokú képzésben részt véve „emelkednek ki” szüleik társadalmi rétegéből. Erőforrásaik, amelyekkel gazdálkodnak: a fiatalságuk és a családjuk, amely megtartja és támogatja őket. A havi konzultációkra rendszerint kevesebb mint egy napi utazással, tömegközlekedéssel jutnak el; ilyenkor a gyerekek a családra maradnak. Ez a felnőtt hallgatói csoport, amellyel a felsőfokú képzéseket szervező egyetemeknek számot kell vetniük. Mit jelent ez a felsőfokú képzéseket szervezőknek?

- Közvetlen oktatásszervezési következtetéseket nem vonhatnak ugyan le mindebből, de mint nevelésszociológiai háttérismeretet hasznosítaniuk lehet. A felnőtt hallgatói csoportok sokszor erősebbek és összetartóbbak, mint a nappali hallgatói csoportok, ami családi kötődéseikkel, közösségi beágyazottságukkal, munkahelyi elköteleződésükkel és nemi hovatartozásukkal együttesen magyarázható. Ez azt jelenti, hogy a képzés szempontjából könnyebb szervezni őket. Olyan oktatók közöttük a legsikeresebbek, akik hálózatosan (nem hierarchikusan) tudnak és szeretnek dolgozni; az információk is hálózatosan terjeszthetők és terjednek. Felnőttként ezek a hallgatók több erőforrással (több pénz) rendelkeznek, mint a nappali hallgatók (gyakran és szívesen szerveznek rendezvényeket stb.), és elvárják, hogy oktatóik kollégaként közelítsék meg őket. Ezt tudva *az egyetemi-főiskolai oktatóknak más (felnőtt, kollegiális) attitűdökre van szüksége, mint amikor nappali hallgatókkal dolgozik*.
- *Az egyetem, főiskola számára az ilyen hallgatói csoportok mint egyetemisták ideálisak*. Minthogy önként választották az intézményt, ritkán jutnak el ide, szemükben a felsőoktatási intézmény presztízse magas. Bár egyes felsőfokú képzések menedzserei „fogyasztóknak” szeretik nevezni őket - akiket „kiszolgálhatnak” és akiknek az igényeihez „alkalmazkodni kell” -, valójában ez a hallgatói csoport nem ezt várja az egyetemtől. Sokkal inkább azt, hogy egyetem legyen a maga hagyományaival és konvencióival. A hallgatói csoport meghatározó körei igyekezzenek újra élni, fölleveníteni vagy elképzelni fiatalságukat, amelyből hiányzott az egyetem, és átélni

azt, hogy végül egyetemre kerülhettek. (Ezért is keresték az egyetemet, nem pedig rövid ciklusú, vállalkozásban szervezett szakképzéseket.)

- *Ez a hallgatói kör a tradicionális egyetem kiváló „fogyasztója”.* Abban az értelemben is, hogy több anyagi erővel rendelkezik, mint a nappali hallgatók, és felnőttként magasabbak az igényei is. A diákjóléti szolgáltatásokat tehát számukra nívósabban és drágábban lehet megszervezni, mint a nappaliak számára (büfé, pihenő, szállás, közlekedés stb.). Ha az egyetemi menedzser adásvételről és fogyasztásról beszél, akkor fejben kell tartsa, hogy intézménye nemcsak diplomát, tudást „ad el” - ide nem illő szavak e hallgatói körben -, hanem kiegészítő szolgáltatásokat is. Ebben pedig mindhárom megvizsgált egyetem meglehetősen gyöngye – különösen egyik-másik nyugat-európai partneréhez hasonlítva).
- Végül az említett családi-társadalmi háttér arra figyelmeztet bennünket, hogy a felsőfokú továbbtanulás nemcsak egyéni vállalkozás, hanem *egy-egy család, sőt néha az egész rokonság együttes vállalkozása is.* A beiratkozó, konzultációra utazó, otthon vizsgára készülő, diplomát szerző apa vagy anya (többnyire az utóbbi) mögött hasonló életkorú felnőttek, gyerekek és nagyszülők is állnak. A továbbtanulás sokszor ilyen csoportos vállalkozássá növi ki magát (az különösen a debreceni csoport esetében markáns, de körvonalazható a pécsi hallgatók vagy a jászberényi alminta esetében is). Az nagy esély az egyetemnek: ha menedzserei ügyesek, olyan társadalmi csoportokhoz és olyan térségekbe is sikerül eljutniuk, ahová a felnőtt hallgatók nélkül nem tudnának. Ezzel megalapozhatják és előkészíthetik az egyetem további társadalmi beágyazódását: családok és rokoni körök számára válik természetessé, hogy gyerekeiket Pécsre, Debrecenbe, Jászberénybe vagy Gödöllőre járassák.

Miért tanulnak tovább? Azért, hogy diplomát szerezzenek, meg azért, hogy érdeklődésüket kielégíthessék. Kivételesen mindhárom hallgatói csoportban ezek voltak a leggyakrabban emlegetett – legtöbbször értékelt – célok, törekvések. Ebből a szempontból nem volt a három hallgatói csoport között különbség. A különbségek csak abban mutatkoztak meg, hogy más, lehetséges célokban a magukéra ismertek-e. Így pl. a „nyitott” magatartást megtestesítő pécsi hallgatói csoportban a munkaerő-piaci megfontolások csak a 4.-5. helyet foglalták el a fontossági sorrendben; az „értékközpontú” magatartást megtestesítő debreceni csoportban azt az érdekességet találtuk, hogy a családi-baráti körnek megfelelést is fontosabbnak tartották, mint az elhelyezkedést és munkahely-váltást mint továbbtanulási célt, motívumot. Leginkább „instrumentalistának” a gödöllői csoport bizonyult, amelyben, mint kiderült, fontosabbak a 30-41 közötti, egyedülálló férfiak, mint az előző két csoportban. De még ezzel együtt is vitán felüli, hogy a gödöllői felnőtt hallgatók is mindenekelőtt a végzettségért és a szakmai érdeklődés okán tanulnak tovább a felsőoktatásban. Az új munkahelyre kerülés csak távolról követi ezt a célt, bár a gödöllőiek értékrendjében a harmadik helyre került.

A diploma rendszerint vagy az első felsőoktatásban megszerzett végzettség (mint a debreceni csoport esetében), vagy az első egyetemi diploma, amelyet főiskolai végzés után szereztek. Kevésbé másoddiploma vagy szakképzés, inkább szintemelő, magasabb végzettséget nyújtó. Mindhárom hallgatói csoport megkérdezése alapján nyilvánvaló, hogy ezek a felnőttek ma Magyarországon a felnőttképzést még mindig egyfajta „pótló oktatásként” veszik igénybe. Lemaradtak vagy kimaradtak a főiskoláról, egyetemről – tehát pótolni szeretnék (hogy miért, azt a társadalmi-családi háttérüket elemezve láthattuk). Az egyetem, amikor felsőfokú képzést szervez a számukra, tulajdonképpen diplomát ajánl föl (még ha szakképzésbe csomagolva is).

És ők a diplomáért tanulnak, még ha azt állítják is sokszor, hogy a szakmai érdeklődés hajtja őket.

Munkahelyük sokszor jobban tudja ezt, mint ahogy ők maguk bevallják. Talán ezért is van, hogy a munkahelyek csupán 10-15 %-ban támogatják a felnőttek felsőfokú továbbtanulását; nem ebben volnának érdekeltek (hanem föltehetően valamilyen szaktudás, kompetencia megszerzésében, esetleg nyelvtanulásban vagy számítógépes ismeretekben stb.) Esetleg vállalati továbbképzéseket ajánlanának föl – semmi esetre sem, mondjuk, diplomaszerezést vagy doktorálást. Ezért mindhárom csoportra vonatkozik, hogy továbbtanulási költségeiket felerészre vagy annál nagyobb arányban saját zsebből állják. (Ami, mint láttuk, családi elkötelezettség is lehet, azaz egy-egy család és rokonság együttesen állja a továbbtanulás költségeit és vállalja, mint rámutattunk, a további terheit.)

Milyen társadalom az, amelynek tagjai – legalábbis azok, akiket ez alkalommal elértünk és megkérdezhettünk - ekkora terhet vállal magára a felsőfokú továbbtanulásért, az egyetemi diplomáért, sőt a tudományos fokozatért? Ez, hogy egy korábbi kutatásunk (Kozma 2002: 128-43) megállapítását idézzük, olyan társadalom, amely az egyetemét, a főiskoláját inkább „szimbolikusan”, mintsem „instrumentálisan” használja. (A nemzetközi szakirodalomban ezt a jelenséget *kredencializmusnak* hívják, és úgy írják le, mint az oktatás tömegesedésének jellegzetes hajtóerejét, vö: Price, Matzdorf 1999, Jonasson 2004.) A felnőtt hallgatók vizsgálatakor, kultúrájuk föltárásakor alighanem a felsőoktatás tömegesedésének és a negyedik fokozat kialakulásának mikrovilágát ragadtuk meg.

A hazai társadalom – annak meghatározott körei (amelyekhez szociológiailag mindhárom hallgatói csoport is sorolható) – még mindig ki vannak éhezve a felsőoktatásra, az egyetemi diplomára. Az ettől való elzártág túl hosszúvá nyúlt – egészen az 1990-es évek első feléig; a felsőoktatás iránti társadalmi igények növekedése máig tart. Ez alátámasztja azokat az előrejelzéseket, amelyek a felsőoktatás tömegesedését tartják az európai típusú társadalmak egyik kulturális hajtóerejének, az ezzel ellentétes kormányzati politikákat pedig átmenetinek, epizodikusnak (Jonasson 2004). Az oktatáspolitikára számára mindez komoly és súlyos figyelmeztetés lehet.

- Ha napjaink oktatáspolitikusai azért szállnak síkra, hogy a kormányzati politikába beleférjen a felsőoktatás bővítése, alternatív formáinak megszervezése, hálózatának kiterjesztése, akkor tudhatják, hogy mögöttük (az oktatáspolitikát mögött) áll a társadalmi támogatás. Ha napjaink kormányzati politikája (mondjuk, költségvetési vagy jóléti politika) arra hivatkozik, hogy külső kényszerek miatt kell szűkítenie a (felső)oktatást, akkor valószínűsíthető, hogy társadalmi szándékokkal és törekvésekkel szembemegy. Az államközi szervek jóváhagyása így megnyerhető, a társadalmi támogatás viszont elveszthető. E hallgatói csoportok szándékai és törekvései inkább *olyan oktatáspolitikát sugallnak, amely a nehézségek között is a képzések kiterjesztésének lehetőségeit keresi, erre biztatja és bátorítja az intézményeket.*
- Az intézmények stratégiai szempontjából is meghatározó lehet az ilyen hallgatói irányultság. Azoknak az intézményvezetőknek lehet igazuk, akik nem annyira a gazdasági szférával és a vállalkozásokkal való együttműködést hangoztatják, hanem a társadalmi környezetbe való beágyazottságot és intézményük regionális „küldetését”. Úgy látszik, mind a pécsi, mind a debreceni, de még a jóval hálózatossabb gödöllői egyetemmel szembeni legerősebb társadalmi elvárás az, hogy azt adja, amire eredetileg kitalálták és megszervezték: felsőfokú képzettséget, egyetemi diplomát. Ha

szükséges és lehetséges, ezt a végzettséget, diplomát (fokozatot) szakképzettségbe is be kell csomagolni. Úgy látszik azonban, hogy ha az említett egyetemek – és érintett karai – meg akarják szerezni és meg is tartani felnőtt hallgatóikat, akkor *nem szakképző intézménnyé kell álcázniuk magukat, hanem vállalniuk kell egyetemi küldetésüket.*

- A felnőtt hallgatókkal foglalkozó programvezetőknek és oktatóknak is fontos figyelmeztetés ez. Felnőtt hallgatóik látnivalóan elkötelezettek azok iránt a képzések iránt, amelyeket választottak (mind a pécsiek, mind a debreceniek éppen a szűkebben szakképző programokra panaszkodtak, nem tartották eléggé szakképzőnek őket). Ebben az egyetem esélytelen: soha sem tud olyan gyakorlati lenni, mint maga a gyakorlat. Talán nem is kell, hogy olyan gyakorlati legyen, mert azt tudja adni, amit a gyakorlat nem: a gyakorlatot megalapozó elméletet és a társadalmi hovatartozást megjelenítő diplomát. Ha tehát a felnőtt hallgatók erre kötelezik el magukat, az kiváló szelektáló eszköz és tanítás-tanulási motiváció. Szelekciós eszköz: ez azt jelenti, hogy az egyetemekre azok jönnek, akik végzettséget akarnak szerezni – s távol tartják magukat azok, akik munkát akarnak szerezni vagy egyszerűen pénzt keresni. A felsőoktatás közönsége más – ez az, amit az egyetemi menedzserek csakúgy, mint a szakpolitikai tanácsadók elfelejtenek. *Az a társadalmi csoport, amely felnőtt fejjel egyetemre jár* – egyetemre küldi vagy engedi hozzátartozóját, támogatja tanulmányait, maga is elköteleződik az egyetemi tanulmányok és a diplomás lét iránt –, *az hajlandó teljesíteni is az oktatásban, hogy megszerezhesse a végzettséget.* Ha nem is annyira képzett, mint a nappali hallgatók (egyes csoportjai), viszont céltudatosabb és elszántabb. Ez olyan felsőoktatási pedagógiát igényel (tesz lehetővé), amely hosszabb úton, kisebb lépésekkel, de mindenképp elvihet azonos szintekre, vagy még tovább.
- A dolgozó felnőttek megjelenése az egyetemeken arra figyelmezteti az egyetemi vezetőket, hogy *rövidebb képzési programokat szervezzenek, amelyek azonban mindig egyetemi végzettséget is jelentenek.* Ez a felismerés hajtotta az európai egyetemeket (Európai Egyetemi Szövetség), amikor elhatározták, sürgették és sok oktatási tárcára valósággal ráerőltették a megszokottnál (4-5 év) rövidebb egyetemi programokat (1-3 év, magiszteri és doktori programok). Európán kívül egy-két év alatt is szerezhető valamilyen egyetemi végzettség; az európai egyetemeken ez csak nehezen, körülményesen volt eddig lehetséges. A „bolognai folyamat” rövidebb ciklusú képzési programjai az olyan hallgatóknak kedveznek, akik hol kiszállnak az egyetemi tanulmányokból, hol pedig visszakapcsolódnak (ún. szendvics-képzések). Az általunk megkérdezett hallgatói csoportok, amelyek diplomát, felsőfokú végzettséget kívánnak szerezni elsősorban, ideális fogyasztói volnának az ilyen, modulszerűen egymás után fölvehető és elvégezhető programoknak. Sajnos, hogy a „bolognai folyamatnak” ez az oktatásszervezési mozzanat nálunk beleveszett a körülötte kavargó, pártpolitikával is átszínezett finanszírozási vitákba.

Tanulási nehézségek, oktatásszervezési módszerek. Mindhárom csoport, közel egyenlő arányban két tanulási nehézségre panaszkodott. Az egyik nehézséget az időhiány jelentette, a másikat a nehezen hozzáférhető tankönyvek és segédeszközök. (A gödöllőiek emellett hozzátették: a hiányos oktatási infrastruktúra. A debreceniek, de különösen a pécsiek viszont hiányos tanulási készségeikre és erős vizsgadrukkjukra panaszkodtak.)

Az időhiánynál – különösen mert ennyire krónikus (mindhárom csoportban a legnagyobb tanulási nehézségként említették) – érdemes megállni. Napjaink divatos jelszavai – köztük az

élethosszig tanulás – mozgósító erejük bár, tehát jelszónak jók, mégis megvalósíthatatlanok. „Élethosszig” tanulni – ezt a jelszót olyanok adták ki, olyan közegben, amelyben sokkal több a szabad idő, mint azoknak a szabad ideje, akiket mi ennek a vizsgálatnak a során megtaláltunk. Az „élethosszig tanulás”, akár a civil társadalom sok más jelszava és magatartása a sok szabad idővel rendelkezők luxusának látszik – legalább is azoknak a szemében, akik Pécsre, Debrecenbe vagy Gödöllőre utaznak vonaton, buszon havonta konzultálni. Ezt felismerni és tudatosítani nagyon fontos, mert az első lépés lehet egy gyakorlatiasabb LLL-stratégia és egy realistább felnőttoktatási koncepció kidolgozása felé.

A tanulási nehézségekkel küzdő felnőttek jelensége szintén köztudott, csak épp nem a felsőfokon továbbtanulókhoz kötjük. Holott köthetnénk. Bizonyos értelemben mindnyájan küzdünk tanulási nehézségekkel (pl. idegen nyelvhasználattal, az IKT-környezettel való lépéstartással), és e nehézségek kiterjedését, méreteit, elterjedtségét, típusait még nem tárta föl a pedagógiai kutatás. Annyi valószínűsíthető, hogy a felnőttkori tanulás azoknak megy jobban, akiket kis korukban rendszeresen és fegyelmezetten treníroztak (formális oktatás, elemi kultúrakisétségek), és akiknek iskolai sikereik voltak. Az élethosszig tanulás – vagy egyszerűbben: a felnőttkori iskolába járás - annak természetes, aki a formális oktatásban hosszan és alaposan vett részt. Minél többet járunk iskolába, annál könnyebben és szívesebben kapcsolódunk vissza. Az élethosszig tanulás nem a formálisan szervezett tanulási folyamat (liberális) alternatívája. Hanem olyan magatartás, amelyet a legmagasabban iskolázottak tettek és tesznek a legkönnyebben magukévá.

Végül a nehezen megszerezhető tankönyvek és segédeszközök is visszatérő nehézségei a továbbhallgató felnőtteknek (mindhárom csoportban ezt említették mint második legfontosabb nehézséget). Ebből jól érzékelhet annak a hitnek a naivitása, amely a tankönyvet és más segédeszközöket virtuális tanítás-tanulással javasol helyettesíteni. A távoktatók tévedése rendszerint abban rejlik, hogy nem ismerik föl és nem számítják be a továbbtanulásra vállalkozók előképzettségét és valóságos motivációit. Elektronikusan fölkészülni a tanulásra is korai gyerekkorban kell (nemzetközi összehasonlítások és nevelésszichológiai kutatások szerint, összefoglalja pl. Komenczi 2007: 26-35, 48-61); egyik nem helyettesítheti a másikat. Tanulni közösségben könnyebb, mint magányosan – bár egy-egy vizsgára magányosan lehet, sőt kell is fölkészülni -, vagyis a felnőtt tanuláshoz legalább annyira kell a közösség, mint a gyerekkori tanuláshoz, mivel a felnőtt korban hallgató embernek is kell a társai ösztönzése, a „közösségi élmény”. Így a hagyományos eszközök (pl. tankönyvek) megkerülhetetlenek, nem lehet elektronikusan helyettesíteni őket. Mit mondanak a fentiek az egyetem vezetőinek és oktatóinak?

- A „kevés idő” az intézmények felnőttoktatási menedzserei leginkább úgy fordíthatják le maguknak, hogy kihelyezett központokat szerveznek (vagyis az oktatót mozgatják a hallgató helyett, vagy mindkettőt utaztatják). A felnőttoktatással régen és nagy volumenben foglalkozó intézmények gyakorlatából - egyes megvizsgált karok ilyenek voltak mindhárom egyetemen - tudhatjuk, hogy ez más típusú munka, más nehézségekkel, mint a tradicionális felsőoktatás. Egyfelől más készségeket és felkészültséget kíván oktatótól és menedzsertől egyaránt – másfelől mást nyújt a hallgatónak is. A mi hallgatói csoportjaink, különösen a pécsiek és a debreceniek elég konvencionálisak ahhoz, hogy szeressenek az egyetem székhelyére járni, legalább is időnként. A konzultációra járás más, mint az egyetemre járás – más közönséget választ ki, más értékrendet alakít. Amit nyer hallgató és menedzser (oktató) egyfelől, abból veszíthet is másfelől. Az idő mindenképp szűk keresztmetszet marad – de *hogyan*

a hallgatónak valamivel több ideje maradjon, ahhoz az intézménynek kell több időt áldoznia az oktatás szervezésére.

- Hasonló dilemmát jelent a tankönyvek és segédeszközök hiánya. Nem egyszerűen nyomtatási probléma (mert akkor meg pénzt kellene szerezni hozzá és adni érte; áthidalható elektronikus adathordozóval stb.). A fő kérdés az oktatott anyag. Tradicionális anyagot az oktató alaposan tud és gyakorlottan oktat – ehhez rendelkezésre állnak a segédeszközök is. Csakhogy a tradicionális anyaghoz lassan változó képzési programok kellenek; ahhoz viszont, hogy a felnőtt hallgató megnyerhető legyen, a képzési programokat rendszeresen korszerűsíteni kell. A felsőoktató dilemmája az, hogy a tanítási programok gyorsabban korszerűsödnek, mint ahogy fölkelésülhetne rájuk, beleértve a segédeszközök készítését is. A felnőttek oktatásához, a kiszolgálásukhoz nagy és szervezett oktatási háttér kell; amint ezt a távoktatás nemzetközi tapasztalatai évtizedek óta mutatják (Clark 1998). A tradicionális felsőoktatásra nem lehet minden további nélkül felnőtt hallgatók tömegét rászervezni; nem erre való. *A tömeges felnőttképzés kiszolgálására az egyetemnek külön szervezeti egységet kell létrehoznia, és – mint a fentiekben már említettük - ez külön szolgáltatási ággá nőheti ki magát.* (A felnőtt hallgatók pl. kitűnő könyvpiac – ezt kevesen veszik figyelembe, holott az egyetemi kiadók piacának jelentős részét éppen ők tehetnék ki. Hasonlóképp ők lehetnének a jelentős fogyasztói az egyetem kiadványainak, folyóiratainak, médiájának.) A modern egyetem meg sem élhet másként, mint régiója felnőttjeinek beiskolázásával. Sajnos, ez a felismerés a hagyományos egyetemi vezetésben még késik.
- Azok, akik vizsgadrukra és tanulás nehézségekre panaszkodnak, új közönséget jelentenek a felsőoktatóknak. A felsőoktató a hagyományos egyetemen hozzászólt, hogy válogatott közönsége van (még ha kifogásolja is a színvonalat, vagy békétlenkedik a társadalmi vonatkozásai miatt). A felnőttekkel dolgozó felsőoktatóknak, mint fentebb mondtuk, más pedagógiára volna szüksége, azaz más készségekre és tanári attitűdökre. A felnőttkori felsőfokú továbbtanulás nálunk egyelőre még vigaszág – azok mennek tovább rajta, akik valamilyen okból kimaradtak a felsőoktatás „királyi útjáról”. Nem igazi „élethosszig hallgatók”, készségeik nincsenek kellően megalapozva, gyakrabban kellett tanulmányi kudarcot szenvedniük. Nem egyszerűen hallgató felnőttek, hanem segítségre szoruló felnőttek is. *Pedagógiájuk egyfajta segítő pedagógia felnőtteknek.* A sokszor lebecsült „felsőoktatási pedagógia” (Bábosik, Széchy 1999) egy hasznos és még kidolgozatlan területe

*

Új hallgatói csoportok megjelenése a modern felsőoktatásban az a hajtóerő, amely az egyetemeket és más intézményeket részben tömegessé teszi, részben pedig elindítja és tovább löki a megújulás és átalakulás útján. Ezek az „új hallgatói csoportok” Európa-szerte egyre láthatóbbak; nálunk leginkább a felnőttek megjelenésével válnak kézzel foghatóvá. Kik ezek a felnőttek, akik felsőfokú továbbtanulásra szánták el magukat? Egy kutatás nyomán három csoportjukat körvonalaztuk három magyarországi, regionális hatókörű egyetemen (Pécs, Debrecen, Gödöllő). A debreceni hallgatókat találtuk a leginkább „értékörzőnek”, a gödöllőieket pedig a leginkább „instrumentalistának”. A pécsi hallgatók e két csoport között helyezkedtek el törekvéseikkel és értékválasztásaikkal (közelebb a debreceniekhez, távolabb a gödöllőiektől).

Bár e hallgatói csoportok arculata eltér egymástól, vannak meglehetősen közös vonásaik is. Zömében első generációs értelmiségiek, akik a hagyományos felsőoktatás ún. „vigaszágát” járják be: pótolják azt, amire fiatalabb korukban nem tudtak vagy nem akartak vállalkozni. Ez az egyetemek számára figyelmeztetés: legsikeresebbek azok a rövidebb (1-3 éves) képzési programjuk lehet, amely nem elsősorban szakmát tanít vagy specializál, hanem mindenképp diplomát, fokozatot, egyetemi végzettséget kínál. A mai magyarországi felnőtt hallgató a felsőoktatást „szimbolikus javakként” fogyasztja ahelyett, hogy – mint a munkaerő-tervezők és a munkagazdászok várnák, „instrumentálisan” akarná fölhasználni (tehát kiképzést szerezni, új munkahelyi ismereteket megszerezni stb.)

A hallgatók túlnyomórészt fiatal és középkorú nők, családi háttérrel. Ez arra figyelmezteti az egyetemek felnőttoktatási menedzsereit, hogy nem egyszerűen felnőtt hallgatókkal kell foglalkozniuk, hanem családi-rokoni vállalkozásokról van szó. A felsőoktatásban továbbtanulni rendszerint nem egyéni teljesítmény, hanem több ember hosszú évekre szóló elkötelezettsége. Rájuk tekintettel kell lennie a befogadó intézménynek, ugyanakkor számíthat is rájuk. A felnőttek szervezése az egyetem körül olyan, ma még lényegében kihasználatlan erőforrás, amely a jövőben könnyen lehet az egyetemek egyik túlélési eszköze is.

Bár sokat emlegetik manapság az „élethosszig tanulást”, a kutatásban részt vevő mindhárom csoport tanulási nehézségekkel küzd. Elsősorban időzavarra, másodsorban a sgeédletek hiányára, harmadsorban pedig a felsőoktatásán szükséges készségek és képességek hiányára panaszkodik. Ez arra figyelmezteti a felnőttoktatókat, hogy jelszavak helyett ismerjék meg pontosabban tanítványaik képességeit és szükségleteit. Az „élethosszig tanulás” szép jelszavát olyanok találták ki, akik maguk jól elsajátították az alapokat, évekig fegyelmezetten tanultak, formális oktatásban vettek részt, iskolai sikereik voltak. Ebből érthető az a jelenség, hogy a felnőttképzések javát kitevő továbbképzések (pl. felsőfokú továbbtanulás) azoknak hasznos, akik máris sok egyetemet „fogyasztottak”. Az élethosszig tanulás elterjedéséhez sok szabad idő kell, valamint magasan iskolázott társadalmi csoportok. Akik a vigaszágon haladnak – mint megkérdeztünk általában -, azoknak testre szabott „felsőoktatási pedagógiára” volna szükségük.

Megjegyzés

Ez a tanulmány az OTKA támogatásával készült, a T- 47335 sz. kutatás (*Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában*) részeként. A kutatás vezetője Forray R Katalin.

Hivatkozások

- Bábosik István, Széchy Éva (1999), *Felsőoktatás-pedagógia*. Budapest: ELTE Neveléstudományi Intézet.
- Balázsovcics Mónika, K Sánta Hajnalka (2005), *Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásban: intézményi esettanulmány a Pécsi Tudományegyetem levelező tagozatos képzéseiről* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- Clark, B. R. (1998) *Creating Entrepreneurial Universities*. Oxford etc: Pergamon Press, Elsevier
- Forray R Katalin (1988), *Társadalmunk és középiskolája*. Budapest: Akadémiai
- Forray R Katalin (2004), *Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában: kutatási terv* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.

- Forray R Katalin (1983), „A felsőfokú továbbtanulás iránti igények.” *Pedagógiai Szemle* 1983, 6:527-539.
- Forray R Katalin, Kozma Tamás (1992), *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Budapest: Akadémiai
- Híves Tamás 1994 *Kartográfiai ábrázolás lehetőségei az oktatáskutatásban*. Kutatás Közben 205. Budapest: Oktatáskutató Intézet
- Jonasson, J. (2004) *Studying the education expansion: Paper for the XVIth CESE Conference*. (kézirat). Debrecen: Egyetemi tanszéki könyvtár
- Komenczi Bertalan (2007), *Elektronikus tanulási környezetek* (kéziratoss disszertáció). Debrecen: Egyetemi tanszéki könyvtár
- Kóródi Márta, Engler Ágnes (2005), *Nem nappali tagozatos képzések a Debreceni Egyetemen* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- Kozma, T (2000), “The fourth stage: Transatlantic changes in adult education.” In: Kaufman W., Macpherson H. S. eds (2000), *Transatlantic Studies*. Lanham (USA): The University Press of America, pp.127-39
- Kozma Tamás (2002), *Határokon innen, határokon túl*. Budapest: Új Mandátum
- Kozma Tamás (2006), *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Budapest: Új Mandátum
- Nagy Éva (2006), *Társadalmi igények a felnőttek felsőfokú továbbtanulásában: intézményi esettanulmány a gödöllői Szent István Egyetemen folyó levelező képzésről* (kézirat). Pécs: PTE Neveléstudományi Intézet dokumentációja.
- Price , J., Mtzdorf K. (1999), „Evolving managerialism in higher education.” *International Journal of Higher Education Management* 1999, 1: 55-65